

УДК 159.954:82

Олена Кривопишина

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Успішна реалізація особистості в житті та професійній діяльності потребує розвитку здібностей ефективної взаємодії з оточуючими людьми, здатності ефективно діяти в системі міжособистісних відносин, вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати індивідуальні особливості й емоційні стани інших людей, обирати адекватні способи спілкування з ними та реалізовувати все це у процесі спілкування.

Соціальний інтелект – необхідна якість для професій типу «людина – людина», тому цілком зрозумілим є інтерес науковців до спеціальних досліджень його розвитку і формування.

Піонерами вивчення проблеми розвитку соціального інтелекту більшість фахівців вважає відомих психологів – дослідників природи загального інтелекту Е. Торндайка, який визначив сутність і зміст поняття «social intelligence», та Р. Олпорта, що описав особливу здатність («соціальний дар») вірно будувати висновки про людей, прогнозувати їхню поведінку і забезпечувати адекватне пристосування в міжособистісній взаємодії [1].

Перед дослідниками на всіх етапах наукового пошуку щодо природи та змісту соціального інтелекту завжди стояло завдання визначення його меж і виокремлення від абстрактного (IQ) й академічного інтелекту.

Автор знаменитої багатофакторної моделі інтелекту Дж. Гілфорд особливе місце відводить у ній соціальному інтелекту та визначає у моделі загального інтелекту здібності, які відносяться до соціального інтелекту: розуміння поведінки, продуктивного мислення в області поведінки та його оцінки. На думку дослідника, можливість виміру соціального інтелекту пов'язана із загальною моделлю структури інтелекту, який може бути описаний у просторі трьох змінних: зміст,

операції, результати. Відповідно, виділивши одну операцію – пізнання, Дж. Гілфорд зосередив свої дослідження на здатності пізнання поведінки, що включає шість чинників: пізнання елементів поведінки; пізнання класів поведінки; пізнання відносин поведінки; пізнання систем поведінки; пізнання перетворень поведінки; пізнання результатів поведінки.

Таким чином, творець першого надійного тесту для виміру соціального інтелекту розглядав його в розумінні системи інтелектуальних здібностей, незалежних від загального інтелекту і пов'язаних, передусім, із пізнанням поведінкової інформації та здатністю передбачати наслідки поведінки [1].

Дослідники М. Форд і М. Тисак в основу виміру інтелекту поклали успішне вирішення проблемних ситуацій і змогли довести, що соціальний інтелект – це чітка й узгоджена група ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації, яка фундаментально відрізняється від здібностей, що лежать в основі «формального» мислення, яке перевіряється тестами «академічного» інтелекту [1].

М. Кентор прирівнює соціальний інтелект до когнітивної компетентності, що дозволяє людям сприймати події соціального життя з мінімумом несподіванок і максимальною особистісною користю.

Р. Штенберг визначив основні складові компоненти соціального інтелекту: спроможність до вирішення практичних завдань, вербальні здатності та соціальна компетентність, а також виявив, що риси, приписувані розумному фахівцю у випадку, коли описували «академічний інтелект», відрізнялися від характеристик, що склали опис «повсякденного» (практичного, соціального) інтелекту [4, с. 27].

Саме репертуар соціального інтелекту, динаміка його використання і процеси, у яких він розвивається та формується, дозволяють особистості адаптуватися у життєвому просторі.

Мета статті – здійснити теоретико-експериментальний аналіз результатів дослідження формування соціального інтелекту майбутніх практичних психологів. Завдання: визначити функції та складові структури соціального інтелекту; виявити рівні розвитку компонентів структурних складових соціального інтелекту майбутніх практичних психологів.

На думку сучасних дослідників, соціальний інтелект (здатність до розуміння поведінки інших людей) та фасилітативність (підтримуючий стиль соціальних відносин) є провідними компонентами здібностей до психологічної діяльності та до професійної діяльності у сфері «людина – людина».

У працях Н. Амінова та М. Молоканова соціальний інтелект розглядається як умова вибору профілю діяльності практичних психологів (дослідницька діяльність чи практика) [4, с. 28].

Науковці визначають такі функції соціального інтелекту:

- забезпечення адекватності, адаптивності в мінливих умовах;
- формування програми розвитку та планів успішної взаємодії в тактичному і стратегічному напрямках, рішення поточних завдань;
- планування міжособистісних подій і прогнозування їх розвитку;
- мотиваційна функція;
- розширення соціальної компетентності;
- саморозвиток, самопізнання, самонавчання.

Одна з головних інтегральних функцій соціального інтелекту – формування довгострокових, тривалих відносин із перспективою розвитку та позитивного взаємовпливу з урахуванням усвідомлення рівня та якості життя особистості.

Соціальний інтелект визначає наявний для даного відрізка часу, нервово-психічного стану і соціально-психологічних чинників рівень адекватності й успішності соціальної взаємодії особистості та дає підстави зберегти їх в умовах, які потребують концентрації енергії й опору емоційним напругам, психологічному дискомфорту в стресових станах, надзвичайних ситуаціях, кризах особистості.

Дуже важлива мобілізаційна функція соціального інтелекту, яка допомагає долати раптові та нормативні кризи, тривалі стреси, екстремальні ситуації. Соціальний інтелект допомагає прогнозувати розвиток міжособистісних подій, загострює інтуїцію, завбачливість і забезпечує психологічну витривалість.

Найважливішою функцією соціального інтелекту є оцінка (мається на увазі оцінка перспектив, взаємовідносин, можливостей, фіналів тих чи інших подій). Наявність рефлексивних здібностей, зокрема здатність стати на точку зору іншого, дозволяє особистості поширити функції оцінки і на себе, тобто доповнити оцінки самооцінками.

Найважливішою характеристикою оцінки є її критичність, здатність засумніватися у, здавалося б, очевидному, прагнення до незаперечного знання; подолання упередженості, самовдосконалення.

Якщо мова йде про критичну оцінку іншого індивіда, то на перший план висувається проблема розпізнавання соціальних сигналів, правильна інтерпретація яких дозволяє виявити приховані мотиви і наміри, справжні емоції.

Соціальна проникливість також пов'язана з розпізнаванням справжніх емоцій, прихованих мотивів і намірів партнера по спілкуванню.

Відкритість також є істотною особливістю процесів соціальної перцепції та виявляється у постійній готовності до сприйняття нової інформації, її засвоєння, переробки.

Існує безліч різноманітних завдань, які вирішуються за допомогою розвитку соціального інтелекту, тому виникає необхідність визначення його структурних складових. Одним із найбільш поширених є поділ всього великого масиву функцій соціального інтелекту на два основні структурні компоненти: когнітивні та поведінкові [2].

Когнітивні компоненти соціального інтелекту – це ті, які відповідають за вирішення пізнавальних завдань, результатом яких є знання та розуміння.

У схему «когнітивні компоненти – поведінкові компоненти» вписуються інтелектуальні, емоційні, соціальні здібності, а саме: розуміння людей, здатність мати справу з іншими людьми, знання соціальних правил, соціальна пристосовність, емоційна чутливість та емоційна виразність, емпатія, соціальна виразність і соціальний контроль. Важливою характеристикою когнітивної складової соціального інтелекту є почуття гумору, що дозволяє розслабитися в ситуаціях скутості, ніяковості, досягти природності в процесі спілкування.

До компонентів структурних складових соціального інтелекту дослідники відносять: соціальну перцепцію, рефлексію, креативне мислення, соціальну інтуїцію, соціальну проникливість, успішний пошук виходу з критичних ситуацій, розуміння людей, соціальне мислення, соціальна уява, соціальна пам'ять, здатність до декодування невербальних повідомлень, здатність до кристалізації отриманих знань.

На особливу увагу заслуговує характеристика структурних особливостей соціального інтелекту, запропонована Д. Ушаковим. Соціальний інтелект, як вважає дослідник, включає ряд характерних структурних особливостей:

- континуальний характер;
- використання невербальної репрезентації;
- втрата точного соціального оцінювання при вербалізації;
- формування в процесі соціального навчання;
- використанням «внутрішнього досвіду» [3].

На відміну від структури загального інтелекту, в структурі соціального інтелекту велику роль відіграють особистісні властивості, від

рівня розвитку яких залежить рівень розвитку соціального інтелекту особистості.

Відповідно до мети та завдань проведено експериментальне дослідження, яке здійснювалось упродовж 2016-2017 рр. В експериментальному дослідженні взяли участь 30 респондентів віком від 21 до 23 років – магістрантів (студентів /курсантів) ЛДУБЖД напряму підготовки «практична психологія».

Експериментальне дослідження проводилось у два етапи. На першому – констатувальному – етапі дослідження використано комплекс діагностичних методик: 16 факторний особистісний опитувальник (Р. Кеттелла), методика комунікативних та організаторських схильностей (КОС) (В. Синявський та Б. Федоришин), методика діагностики особистісної креативності (О. Тунік), опитувальник міжособистісних відносин (ОМВ) (В. Шутц), методика діагностики рівня соціальної фрустрованості (Л. Васерман); методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В. Бойко); методика «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян); методика «Мотивація досягнення успіху» (Е. Елерс); методика «Мотивація уникнення невдач» (Е. Елерс); методика «Діагностика самоактуалізації особистості» (А. Лазукін, адаптація Н. Каліна); математичні; коефіцієнт кореляції за τ -Кендалла, метод парних порівнянь.

За результатами аналізу констатувального етапу експериментального дослідження рівня розвитку складових соціального інтелекту майбутніх практичних психологів встановлено: 21% респондентів загальної вибірки орієнтовані в часі, 20% – автономні, 16% – гнучкі у спілкуванні, 6% – мають потребу в самопізнанні, 23% – контактні, 12% – креативні, 8% – гнучкі у спілкуванні; 29% – схильні до ризику, 8% – допитливі, 35% – наділені уявою, 28% – складні у відносинах з оточенням.

За результатами відсоткового аналізу виявлено: наявність комунікативних схильностей (79%) і організаторських схильностей (21%); низький рівень фрустрованості (86%), високий рівень фрустрованості (14%); високий рівень мотивації досягнення успіху (93%); середній рівень мотивації уникнення невдач (93%) респондентів загальної вибірки.

Для детальнішого аналізу психологічних особливостей розвитку соціального інтелекту майбутніх практичних психологів проведено кореляційний аналіз за критерієм τ -Кендалла.

За результатами кореляційного аналізу на рівні значущості $p \leq 0,01$ встановлено: сильні прямі кореляційні зв'язки схильності до ризику з соціальною фрустрованістю, складності з незалежністю, тривожності

з конформізмом, відповідальністю, нормативністю поведінки; практичності зі стриманістю та типом мислення; незалежності з емоційною стабільністю та складністю; нормативності поведінки з конформізмом, типом мислення, практичністю та спокоєм; довіри зі спілкуванням, спокоєм, практичністю; спокою з конформізмом, мисленням і нормативністю поведінки; конформізму з практичністю, мисленням, нормативністю поведінки.

Помірні прямі кореляційні зв'язки виявлено: між здатністю до спілкування й організаторськими схильностями та стриманістю і сильні обернені зв'язки відповідальності з практичністю, емоційною стабільністю, незалежністю; схильність до ризику з емоційною стабільністю; складності зі стриманістю; тривожності з емоційними відносинами, соціальною фрустрованістю та схильністю до ризику; незалежності з емоційними відносинами; стриманості з відкритістю, соціальною фрустрованістю та складністю; практичності з довірою, емоційними відносинами; спокою з довірою й емоційними відносинами.

На другому – формувальному – етапі експериментального дослідження загальну вибірку респондентів поділено на експериментальну (далі підгрупа А) та контрольну (далі підгрупа В). Відповідно до мети та завдань дослідження домінантною визначено методика діагностики рівня соціальної фрустрованості (Л. Васермана). За результатами діагностики до групи А увійшли 16 респондентів (високий рівень соціальної фрустрованості), до групи В – 14 респондентів (низький рівень соціальної фрустрованості).

З метою підвищення рівня розвитку структурних компонентів соціального інтелекту респондентів експериментальної групи А проведено соціально-психологічний тренінг розвитку соціального інтелекту майбутніх практичних психологів.

З метою порівняльного аналізу отриманих даних респондентів групи А до та після формувального впливу проведено діагностику за обраними методиками на констатувальному етапі дослідження.

З метою порівняння рівня розвитку соціального інтелекту респондентів групи А після тренінгу та групи В проведено рангову кореляцію, за результатами якої виявлено такі відмінності: показник рівня розвитку соціального інтелекту «цінності» після психокорекційної роботи збільшився на 28%; результат показника рівня розвитку соціального інтелекту «креативність» підвищився на 30%; результат показника рівня розвитку соціального інтелекту «довіра» після проведення тренінгу підвищився на 29%.

Наслідками проведеної нами програми соціально-психологічного тренінгу розвитку соціального інтелекту можна вважати зміни, які призвели до підвищення показників рівня розвитку структурних компонентів соціального інтелекту майбутніх практичних психологів.

Таким чином, соціальний інтелект – це глобальна здатність, що виникає з урахуванням комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії і сприяють прийняттю рішень. Ми виявили такі функції соціального інтелекту: забезпечення адекватності, адаптивності в мінливих умовах; формування програми розвитку та планів успішної взаємодії в тактичному і стратегічному напрямках, вирішення поточних завдань; планування міжособистісних подій і прогнозування їх розвитку; мотиваційна функція; розширення соціальної компетентності; саморозвиток, самопізнання, самонавчання.

За результатами експериментального дослідження рівня розвитку структурних компонентів соціального інтелекту виявлено: наявність комунікативних та організаторських схильностей; низький рівень фрустрації; високий рівень мотивації досягнення успіху; середній рівень мотивації уникнення невдач майбутніх практичних психологів.

Доведено наявність формувального впливу та результативність програми соціально-психологічного тренінгу розвитку соціального інтелекту майбутніх практичних психологів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у здійсненні кроскультурного аналізу формування соціального інтелекту майбутніх практичних психологів.

Література:

1. Дружинин, В. Н. Психология общих способностей : пособ. / В. Н. Дружинин. — М. : Лантерна вита, 1995. — 150 с.
2. Психологические тесты: Тестирование интеллекта / Сост. Э. Р. Ахмеджанов. — М. : ТОО «Лист», 1996. — 318 с.
3. Ушаков, Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: теория, измерение, исследование / Под ред. Д. В. Ушакова, Д. В. Люсина. — М., 2004. — С. 11-40.
4. Шмаргун, В. Интеллект і процеси соціалізації // Соціальна психологія. — 2007. — № 2. — С. 80-86.

References (transliterated and translated):

1. *Druzhinin, V. N.* Psihologiya obshchih sposobnostei : posob. (Psychology of general abilities : Tutorial). Moscow, 1995, 150 p.
2. Psihologicheskie testy: Testirovanie intellekta (Psychological tests: Testing the intellect). / Comp. *E. R. Akhmedzhanov*. Moscow, 1996, 318 p.
3. *Ushakov, D. V.* Sotsial'nyi intellekt kak vid intellekta (Social intelligence as a kind of Intellect). In: Sotsial'nyi intellekt: teoriya, izmerenie, issledovanie (Social intelligence: Theory, dimension, research) / Eds. *D. V. Ushakov, D. V. Liusin*. Moscow, 2004. P. 11-40.
4. *Shmarhun, V.* Intelekt i protsesy sotsializatsii (Intelligence and processes of socialization). In: Sotsialna psikhologhiia (Social Psychology), 2007. No 2. P. 80-86.

Стаття надійшла до редакції 28.09.17

О. Кривопишина

**Особливості формування соціального інтелекту
в майбутніх практичних психологів**

У статті розглянуто історію дослідження проблеми розвитку соціального інтелекту; уточнено та поглиблено сутність і зміст поняття «соціальний інтелект». Соціальний інтелект автор статті розуміє як глобальну здатність, яка виникає з урахуванням комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції. Визначено функції та структурні когнітивні та поведінкові складові соціального інтелекту. До основних функцій соціального інтелекту автор відносить: забезпечення адекватності, адаптивності в мінливих умовах; формування програми розвитку та планів успішної взаємодії в тактичному і стратегічному напрямках, вирішення поточних завдань; планування міжособистісних подій і прогнозування їх розвитку; мотиваційна функція; розширення соціальної компетентності; саморозвиток, самопізнання, самонавчання. Експериментально виявлено рівні розвитку структурних компонентів соціального інтелекту майбутніх практичних психологів (комунікативні схильності й організаторські схильності, низький рівень фрустрованості, високий рівень мотивації досягнення успіху; середній рівень мотивації уникнення невдач, креативність, гнучкість у спілкуванні, високий рівень емоційного відгуку); доведено наявність формувального впливу та результативність впровадження програми соціально-психологічного тренінгу розвитку соціального інтелекту майбутніх практичних психологів.

Ключові слова: соціальний інтелект, мотивація уникнення невдач, мотивація досягнення успіху, креативність, соціальна фрустрованість, комунікативні й організаторські схильності, гнучкість у спілкуванні.

*О. Скуворушyna***Features of Social Intelligence Formation
of Future Practical Psychologists**

The article deals with the history of the development of social intelligence research; the essence and content of the concept of social intelligence is elaborated and deepened. The author considers social intelligence as a global ability that arises in the light of a complex of intellectual, personal, communicative and behavioral features, including the level of energy security of the self-regulation processes. The functions and structural cognitive and behavioral components of social intelligence are defined. The author distinguishes the main functions of social intelligence, viz.: ensuring adequacy, adaptability in changing conditions; formation of a program of development and plans for successful cooperation in tactical and strategic directions, solving current problems; planning of interpersonal events and forecasting their development; motivational function; expansion of social competence; self-development, self-knowledge, self-education. The levels of structural components development of social intelligence of future practical psychologists (communicative inclinations and organizational inclinations, low level of frustration, high level of motivation for success, average level of failure prevention motivation, creativity, flexibility in communication, and high level of emotional response) are revealed as a result of experiment. The presence of molding influence and effectiveness of implementation of the program of social psychological training on the social intelligence development of future practical psychologists is proved.

Key words: social intelligence, motivation for avoiding failures, motivation for success, creativity, social frustration, communicative and organizational inclinations, flexibility in communication.

Рецензент – доктор психологічних наук,
професор Е. О. Помиткін